ऋ. татар
зала 3
шкафъ 4
полка № 323.
Татар.
3-3411

«وقت کتبخانەسی» طرفندن نشر اولنمشدر.

اسلاملر حقنده حکومت تدبیرلری

برنچی جزء

اثری

رضاءالدین فخرالدین

۱۹۰۷-۱۳۲۵

Из фондов Российской национальной библиотеки

Оренбургъ
Типо-Литографія Т-ва «Каримовъ, Хусаиновъ и К°».
1907.

«وقت کتبخانه‌سی» طرفندن نشر اولنمشدر.

Татар.
3-3411

اسلاملر حقنده حکومت تدبیرلری

برنچی جزء

اثر

رضاء الدین فخر الدین

۱۳۲۵—۱۹۰۷

اورنبورغ

«کریموف، حسینوف وشرکاسی» مطبعه‌سی.

۱۹۰۷

Инв. № 10767

Из фондов Российской национальной библиотеки

مكتب وشاگردلر حقنده معلومات

سوز باشی

اورنبورغ صوبرانیه سنده اعضا اوله‌رق خدمت ایتدیكم وقت مذكور محكمه‌نگ ارخیڤاسنی تنظیم ایتمك طوغروسنده اورنبورغ مفتیسی حضرتلری بنی تكلیف ایلمشیدی. فقط بو تكلیف ادبی صورتده ایدی، زیرا نظام جهتنچه بن بوڭا مجبور دگل ایدم. ارخیڤ اتنظیم ایتمك نه كبی بر خدمت ایدیكنی آنچق بالفعل شویله خدمتده اولانلر بیلورلر. بر قاچ ایبداشلر ایله ایكی، اوچیوز دانه كتاب ورساله‌لری اولان بر كتبخانه‌نی تنظیم ایدوب كورسونلرده، یوز ییلدنبرو اصلا اعتنا ایداماش بلكه بتون بتونه پراكنده حاله كتورلمش بر ارخیڤانی تنظیم ایتمك نه كبی بر ایش اوله‌چغنی استخراج ایتسونلر. درست، شول عملك بن یالگز دگل ایدم، بلكه بر ایكی دانه متخصص آدملر دائم ایشلرلر ایدی، فقط كیمه‌نك قوبرقنی بوروب یورتمك وظیفه‌سی كوب وقتكنه بنم اوستمده اولنور ایدی.

اسكی یازولرنی كوررگه اولان شوق، وسلفلر احوالنی تجسم ایتدره‌چك معلوماتنی مشتمل اولان كاغدلرنی خلفلر ایچون صاقلاب ضبط ایدوب قویه‌ق حقنده اولان محبت، اوشبو اقتدارم فوقنده اولان خدمتگه مباشرت ایدرگه بنی مجبور ایتدی. بن هیچ تردد ایتمیه‌رك بلكه اخلاص ایله ایش كه كرشدم وبو طوغروده اولان خدمتنڭ

Из фондов Российской национальной библиотеки

اساسنی تمام ایدوب، اعضالق خدمتندن مفارقت ایلدم ، فقط اساسی دگل بر ایکی فرضم یولده قالدی‌که بونلر ایچون همیشه حسرت چکمکده‌یم (*) .

جای کوننک خلقلر باغچه‌لرده گوزل هوالرده استراحت ایدوب یوردیکلری وقت بن ده ایبک شلرم ایله طوزان ایچنک ویوشلك دنیاسنک ارخیڨا ایله مشغول اولور ایدم ، سیرك سیرك اولسه ده مهم کاغدلر کورلدیکنک هیچ ایچمه صغماز درجه‌سنده شادلانور ایدم . بونـک سببندن ، یازمقده اولدیغـم « آثار » ایچون بر چوق سرمایه تحصیـل ایتدم ونسخه ایدوب آلورغه‌ده وقت مساعده ایتمادیکی یاخود اهمیتلری اول درجه ده دگل ظن ایدلدیکی خیلی یازولر نقل ایدلمادیلر. ایشته بونلر ایچون اوکنورم وکوڭلم ده همیشه معذب اولـور. بزم اون کون ایشلادیکمزنی بر کونده، بر کون فکرلدیکمزنی بر دقیقه ده تمام ایدن ذاتلر بوندن صوڭ مبذول اوله چقلرینی بیلورم ، بزم لیت ولعل ایله کچردیکمز مطلبلرنگ عهده‌لرندن کلورلر ، فقط جان ویرر درجه ده محبت اوزرنده طوزانلرغه چوموب وشونگ ایله ده راحتلنوب اوطروچیلر کوب اوله چغینه نیچوندر کوڭلم اول درجه ده اعتماد ایتماز. شاید بو فکرم طوغری دگـلدر وطوغری اولمیه چغینی ده خلوص قلبم ایله آرزو ایلمکده‌یم .

اوشبو وقت بر قاچ رسمی کاغدلردن نسخه‌لر یازدروب آلمش ایدم . بونلرنگ کوبسی اوزمزنگ مکتب مدرسه لرمزگه عائد

(*) بوشیلردن بری ایسه ارخیڨاده اولان هرباغلام ایشنك اوستنه ، ایچنده نه‌کبی مهم کاغدلر اولدیغنی قارنداش قلم ایله یازمشیدم . مقصدم بونلرحقنده آیرم بر دفتر یصاتوب شونلرنی کوستروب یازدرمق ایدی . ایکنچیسی ده دیپارتامینت طرفندن کلمش کاغدلرنك جمله‌سنی بریرگه ییغوب اصل ایشلرینه نسخه‌لر یازدروب تکـدرمکچی ایدم . کتدیکم سببلی بو شیلرنصیب اولمادی .

Из фондов Российской национальной библиотеки

اولدیغندن صوگره دن جمله سنی ترتیب وترجمه ایتدروب بر یرگه جمع ایتدم. ایشته «**اسلاملر حقنده حکومت تدبیرلری**» دیه اسم ویردیکم اوشبو رساله مذکور رسمی کاغدلردن عبارت اوله‌چقدر. شونک ایچون بونلرنی هر کیم ایچون دقت اوزرنده مطالعه ایلمك لازمدر.

مکتبلرمز، مدرسه‌لرمز کندیمزنک حیاتمزدن عبارت اولدیغی ایچون نظام ایله اولان علاقه‌لرینك مرتبه‌لرینی آڭلامق الڭ برنچی بورچمز اولسه کرك. مع ما فیه رسمی کاغدلر آنچق مختصر متن کتابلری حکمنده اولدیغندن اسرار وفلسفه‌لر ذکر ایدلماز. شونڭ ایچون امر وفرمانلرده اولان سرلرنی وفلسفه‌لرنی اوقوچیلر اگرده مقتدر ایسه‌لر اوزلرندن اوزلری استخراج ایدرلر، مقتدر اولمادقلری صورتده اهللرندن استفسار ایلرلر. هر حالده متنلرنی طوغریدن طوغری اوقوب کتمگه گوره محاکمه ایله اوقومق فائده‌لیدر.

اوشبو رساله‌نی اوقوب چقدیغی آدملرنك جمله‌سی: اسلام مکتب ومدرسه‌لری حقنده اسلام اهلی یواش والتفاتسز طوردیغی ایله حکومت قوتلانوب، هر تورلی فرمانلر چیقاروب طوردیغی واسلام اهلی سوز آچوب حرکت ایده باشلادیغی ایله حکومت یواشلانوب، ایلکدن چیقاروب طورمش فرمانلرنی گاه کیری آلوب، گاه طوقتاتوب طورمقده اولدیغی ایله حکم ایلیه چکلردر. فی الواقع بویله حکم تجربه ایدلمش درست بر حکمدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

رسمی معلومات

١) اورنبورغ گنیرال غوبیرناطوری ١٨٢٧ نچی ییل ١٢ نچی اوکتابرده ٩١١ نچی نومیر اوزرنده اورنبورغ صوبرانیه‌سینه یازمش نامه‌سنده : — «روسچه بیلمکان کیمسه‌لرگه مسجد ومحله خدمتلرینی ایدر ایچون اوکاز ویرلماز !» دیه بیان ایلمشدر.

٢) ١٨٦٦ نچی ییل قزان شهرنده اوچیبنی آکروغ تأسیس ایدلدیکنده چیت‌خلقلرنی (بو جمله‌ده هم مسلمانلرنی) روسلر ایله یاقینلاشدرمق ایچون روسچه‌اوقوتورغه اجتهاد ایدرگه تیوشلی دیه، معارف نظارتی طرفندن پادشاه اسمینه‌مرافعه ایدلمش ومذکور فکر پادشاه طرفندن موافق کورلمشدر.

٣) ١٨٦٨ نچی ییل ۋاتقه زیمستواسنده غلاصنی اولان یونوسف فامیلیه‌سنده بر مسلمان، زیمستوا خراجاتی ایله مسلمانلرغه مخصوص اوله‌رق روسچه صنفلر آچلسه ایدی، دیه بر مسئله چیقارمشدر. زیمسکی صوبرانیه ایسه یونوسفنڭ صورمقینی‌حقلی تابوب، مسلمانلر معیشت ایدن اویازلرنڭ زیمسکی اوپراۋالرینه : — «مسلمانلرنی روسچه اوقوته‌چق اورنلر، فقط مسلمانلرنك اوزلرینه‌گنه خاص اولسون» دیه یازو تاراتمشدر. لکن روسچه صنفلر آچوغه اصلابود اویازنده اولان مسلمانلر قارشو طوردقلری سببندن، زیمستوا اوشبو ییل ١٥ نچی مارتده اورنبورغ صوبرانیه‌سینه یازوب، ملالرنك حرکتلری طوغروسنده یاردم صورمشدر.

بوڭا ایسه اورنبورغ صوبرانیه‌سی اوشبو ییل ٢٢ نچی آپریلده اولان ژورنالی ایله بویله جواب ویرمشدر: «اوشبو مسئله‌نی حل ایدر ایچون اورنبورغ صوبرانیه‌سی ذکر ایدلنه‌چك ماده‌لرنی بیلورگه مجبور اوله‌در: مسلمانلر ایچون روسچه صنف آچدیغی

Из фондов Российской национальной библиотеки

صورتڭ معلملرگه معاشلق ویرمکدن باشقه اولان مصرفلرینی زیمستوا اوز اوستنه آلاچقمی ؟ اوشبو صنفلرده یالگز روس تیلی گنه اوقوله چقمی یاکه باشقه شیلر هم اوقولورمی ؟ معلملر غیر مسلم اولان روحانیلردنمی یاکه دنیاوی خلقلردنمی اولەچق ؟ مکتبلر نه کبی اورنلرده اولەچق ، هر بر محلەده عمومی صورتدەمی ، یاکه بعض محلەلردەگنەمی ؟ مکتب ومدرسەلرده اولان شاگردلر بتونسی اوشبو روسچه صنفلرده اوقورغه مجبور اولەچقلرمی ، یاکەاوزلری تلاگان صورتدەگنه اوقورلرمی ؟ . اوشبو سؤاللر حقنده جواب ایشتمای طوروب بو طوغروده اوز طرفندن صوبرانیه هیچ بر تدبیر ایده آلمایدر. **چونکه اسلام مدرسەلرینڭ معارف نظارتنه ویرلوی حقنده صوبرانیەده پریپسکه وار** ، بو طوغروده اورنبوغ مفتیسی همۋاتقه غوبیرناطورینەاوشبو ییل ۱۱ نچی مارتدەکاغد یازمشیدی» .

٤) ۱۸٦۹ نچی ییل ۱۹ یانوارده ساراپولده اولان جمعیت تعلیمیه طرفندن اورنبورغ مفتیسی اوزرینه اوشبو مضمونده کاغد یازلمشدر : « مسلمانلرنی روسچه اوقوتمق طوغروسنده ملالر قارشو طورالر خصوصا اصلا بود اویازنده قارین آولنده آخوند ابراهیموف حتی آغریز آولینه کیلوب ، - روسچه اوقوتوچیلر پوپلر بولاچق شونڭ ایچون بالالرگزنی روسچه اوقورغه ویرمەگز ! - دیه قوتورتوب هم قورقتوب یوردی . حالبوکه مسلمانلرنی روسچه اوقوتودن مقصود ، آنلرنڭ اوزلرینه فائده کتورمکدر . شونڭ ایچون سز اوزگزنڭ معلوماتلی بر حاکم ایدیکگزنی شوندای ملالرغه کوستر سەگز ایدی » .

مفتی تفکیلوف ایسه بوگا جواب اولەرق: « آخوند ابراهیموف حقنده تیوشلی اولان تدبیر ایدلدی ، اما حاضرڭ بو طوغروده خلقنی اوندارگه تیوشلی دیه بیلمیم » دیمشدر .

из фондов Российской национальной библиотеки

٥) ١٨٧٠ نچی ییل ٢ نچی فورالنك مسلمانلرنی روسچه اوقوتو طوغروسنك معارف نظارتنك کیکاش مجلسی اولوب ، اوشبو روشك تدبیرلر ایدلنورگه قرار ویرلدی: ١) مسلمانلر کوب اولان یرلرده آنلرنی اوقوتور ایچون خزینه حسابنه ابتدائی هم شهر مکتبلری (اشقولالر) آچلور. بو کونده مسلمانلرنڭ اوز آره‌لرنده معلم اولورلق درجه‌ده اوقوغان آدملر اولمادیغندن اوشبو اشقولالرغه ترکچه یخشی بیلوچی روسلر معلم اوله بیلورلر. مسلمانلر اوز حسابلرندن اوله‌رق بویله مکتبلرگه دین معلملری قویارغه اختیارلی اولورلر. دین معلملری ایسه اوز لرینه تعیین ایدلگان ساعتلرنده تعلیم ویررلر. اوشنداق مسلمانلر، مکتبلرنی قارار ایچون، اوز آره‌لرندن ناظرلر صایلاب قویارلر. ٢) مکتبلرگه کرر ایچون تعیین ایدلگان شرطلر مسلمان بالالری ایچون بر قدر ینگل ایدلنور. هم‌ده عموما مکتبلرده اولان شاگرد لرنی روسچه ایله بر آز آشنا ایدرگه سبب اولسون ایچون پریغاتا ویتلنی (حاضرلنملك) صنفلر آچلور. دین اوقوتمق ایچون اولان مصرفلرنڭ جمله‌سی مسلمانلرنڭ اوز اوستلرنده اوله‌چقدر. ٣) مکتب ومدرسه‌لر حضورلرنده روسچه صنفلرنی مسلمانلرنڭ اوز خراجتلرندن آچیلور هم‌ده مکتب ومدرسه‌لرده اولان شاگردلرنڭ جمله‌سی ١٦ یاشلرینه قدر اوشبو صنفلرده روسچه اوقولری لازم اولور. بویله روسچه صنفلرده روسچه اوقوتور ایچون، مسلمانلرنڭ اوز آره‌لرندن آدم یتشکانگه قدر، ترکچه بیلوچی روسلر معلم (اوچیتل) اولورلر. روسچه صنفلرنڭ درسلرندن مسلمانلر شبهه‌گه توشماسونلر ایچون کروب کورولرینه رخصت ویرلور. ٤) **اوز خراجاتلری ایله روسچه صنفلر آچارغه رضا بولمغان مسلمانلرغه مکتب ومدرسه آچارغه رخصت ویرلماز.** ٥) مسلمانلرنڭ مکتب ومدرسه‌لری حضورنك اولان روسچه صنفلر اوشنداق آیرم صورتده اولان اشقولالر جمله‌سی

Из фондов Российской национальной библиотеки

اینسپیکتورلر نظارتنده اولور. ٦) مسلمانلرنڭ اوز آره‌لرندن اوچیتالمر یتشدرر ایچون سیمفروپول ایله اوفا شهرنده برر عدد دارالمعلمین اشقولالری آچیلور. ٧) مسلمانلر روسچه اوقورغه مجبور اولسونلر ایچون اوشبو آیتولده‌چك تدبیرلر اجرا ایدلنور: ١) مذكور اولان نظام چقدیغی صوڭ ملا اولورغه یارارلق وقتلرغه یتشکان شاگردلردن ملالق ایچون ایش یورتدیکلرنده روسچه ابتدائی فنلردن امتحان ویرمش شهادت نامه‌لری صورالور. ب) شویله روشده شهادت نامه‌لری اولان ذاتلر هر نه قدر روحانی صنفلرغه منسوب اولمازلر ایسه ده، حتی تاوریچیسکی غوبیرناده‌ده امامت اورنینی آله بیلورلر. ج) اوشبو حکم اعلان ایدلوب بر آز وقت اوتدیکنده هر تورلی زیمسکی، قریه وشهرلرده، اوشنداق اسلاملرنگ دینی محکمه لرینگ کانسلاریالرنده خدمت ایدوچیلر ایچون هم روسچه ابتدائی فنلردن شهادت نامه صورالور. شهادت نامه ویرمك وظیفه‌سی ایسه اویازدنی اوچیلشچه هم‌ده ابتدائی مکتبلرنگ اینسپیکتورلرنده اولور.

معارف نظارتی طرفندن اوشبو ییل ٢٦ نچی مارتده تقدیم ایدلدیکینه کوره: — داخلی نظارتی ایله مشورت ایدوب، اوشبو نظاملر ایله عمل ایدلنسون! — دیه فرمان پادشاهی صادر اولمشدر.

اوشبو فرمان پادشاهینی کامل ایتمك قصدیله معارف نظارتی ١٨٧٠ نچی ییل ٤ نچی آپریل ٣٦٠٩ نچی نومیر اوزرنده داخلیه نظارتنه بویله یازمشدر: «١) مسلمانلرغه یاڭا مکتب ومدرسه‌لر آچار ایچون رخصت شول وقتده ویرلور، اگرده مذکور مکتب ومدرسه‌لر حضورینه اوزخراجتلری ایله روسچه‌صنف آچارغه رضا اولسه‌لر. ٢) مکتب ومدرسه‌لر حضورنده اولان روسچه صنفلرغه نظارت ایلمك وظیفه‌سی

Из фондов Российской национальной библиотеки

اینسپیکتورلر اوستونده اولور. ٣) معلوم وقتی یتدیکنده اماملق خدمتنه کروچیلردن اوشنداق جماعت خدمتلرینه کروچیلردن روسچه دن شهادت نامه‌لر صورالور».

داخلیه ناظری ایسه معارف نظارتی طرفندن بیان ایدلگان تدبیرلر مسلمانلر اوستنه لازم اولوب، شونڭ بوینچه عمل ایدرگه مجبور اولدقلرنی ١٨٧١ نچی ییل ٢٤ ینوار ٨٠ نچی نومیر اوزرنده اورنبورغ صوبرانیه سینه اعلان ایلمشدر.

٦) ١٨٧٠ نچی ییل ١٨ نچی سنتابرده اوفا غوبیرناسنده اولان اشقولالرنڭ دیریکتوری اورنبورغ مفتیسی تفکیلوف اوزرینه: «روسیه‌ده اولان مسلمانلر آره‌سینه معرفت تاراتمق قصدیله بوندن صوڭ آچیلاچق مکتب ومدرسه‌لر حضورنده روسچه صنفلر آچیلونی معارف نظارتی شرط ایلمشیدی. شونی ایسه یرینه کتورر ایچون ملالرغه امر یورتوگزنی اوتنه‌مز» دیه یازمشدر.

اورنبورغ مفتیسی، داخلیه ناظرینه: «اسلاملرنڭ روحانی محکمه‌لرنی ترتیب‌که صالور ایچون داخلیه نظارتنده کامیسیه آچلدیغینه قدر هیچ بر ایشنی اوزگرتمای طورمق فائده‌لی اولور ایدی، دوام ایدوب طورمقده اولان قاعده‌لرنی بو کبی شیلرنی آره‌غه کرتوب بوزمق تیوشلی کورلمی» دیه مکتوب یوللامشدر.

داخلیه ناظری بوڭا قارشو: «مسلمانلر آره‌سینه روس تیلینی نشر ایدر ایچون خدمتگزنی امید ایتمز وبو طوغروده قارشوچیلرنڭ سوزلرنی کوچسز قالدررغه طرشوگزغه اشانه‌مز» دیه مکتوب یازمشدر.

مفتی ایسه کندیسینڭ داخلیه ناظرینه یازمش خصوصی مکتوبی ایله هر نه قدر مسلمانلر آره‌سنده روس تیلنی نشر ایتمك فائده‌لی ایدیکنی وکندیسی‌ده بو یولده یاردم قیلورغه حاضر ایدیکنی بیلدرسه‌ده،

Из фондов Российской Национальной библиотеки

معارف نظارتنده اولان قرارنی اسلام مکتبلرینه تطبیق ایلمك بوکوندن ممکن دگل ایدیکن بیان ایلمشدر. مفتینگ اوشبو بیانی معارف نظارتنه یتشدیکنك ، معارف نظارتنده اولان قرار بو کونگه قدر دوام ایدن مدرسه‌لر حقنك دگل بلکه بوندن صوك آچلاچق مکتب ومدرسه‌لر حقنده‌در. بناء علیه معلوم قرارنی اجرا ایلمك داخلیه نظارتی همیشه ده اوز طرفندن اجتهاد ایدرگه تیوشلی دیه معارف نظارتی تکرار یازمشدر.

روسچه اوقوغه ملالر ومدرسلر قارشو طورالر دیه داخلیه نظارتینه خبر ایتدیکنده مذکور نظارت طرفندن اورنبورغ مفتیسی اوزرینه : «بویله روشده روس تیلی تارالوینه ملالر قارشو طورماسونلر، بو طوغروده اجتهادگزنی صرف ایدوگزنی اوتنه‌مز» دیه یازلمشدر.

۷) داخلیه نظارتینگ اوشبو تکلیفنه کوره اورنبورغ مفتیسی بر نصیحت لایحه‌سی ترتیب ایدوب، موافق اولوب اولمیه چغنی بیلمك ایچون داخلیه ناظرینه کوستررگه یباردی. ناظر طرفندن ایسه بر قدر تبدیل وتغییر ایدیلدیکی صوك اوز طرفندن تصدیق ایدوب مفتینگ اوزینه قایتاردی. مفتی ایسه روسچه اوله‌رق باصدروب صوبرانیه قارامقنده اولان محله اماملرینه نشر ایلدی. نصیحتنگ ترجمه‌سی بویله‌در:

«مفتیدن، اورنبورغ صوبرانیه‌سی قارامقنده اولان ملالرغه.
(بوندن صوك فاتحه سوره‌سندن باشده‌غی آلتی آیتنك روسچه اوله‌رق ترجمه‌سی یازلمش) سزکه اورنبورغ صوبرانیه‌سی نظارتنده اولان اطاعتلی ملالر وآخوندلر، بعضیلرگزنگ یاکلش ایشلری، سزگه مراجعت ایدرگه بنی مجبور ایتدی. آره‌گزده بعضیلرگزنگ خریستیانلرغه دشمنلق ایله قارامق خبری بگا ایرشدی. بناء علیه روسیه‌ده اولان خریستیانلرنك کیملر ایدیکنی سزگه بیان ایدرگه لزوم کورلدی.

آنلر، بزگه مسجدلر صالورغه ایرکنلك بیروچیلر، بزم سعادتمزنی، ایگنچیلك، سودا، هنرلرمزنگ آلغه باروی ایچون طرشوچیلردر. اوزینك یخشیلقلری برابرینه بزدن هیچ نرسه طلب ایتمی طورغان پادشاهنك تبعه‌لری وطنمزنگ اوغللریدر. بز اول پادشاهغه نیچوك ایدوب رحمت ایده بیلورگه کرك؟ البته بزنگ رحمت آیتومز آننك زاکونلری وامرلری بوینچه طورمق ایله اولور.

اگرده وطنمز اولان بیوك ایمپیریه‌نك تیلنی بیلماز ایسه‌گز، پادشاهنگ قانونلرنی نیچوك بیلورسز؟ مأمورلر ایله نیچوك سویلاشورسز؟ روس تیلینی بیلمادیککز سببندن زور زیانلر کیلور. مأمورلرنگ مقصودلرنی آکلامادیغگزدن مترجملر نه آیتسه‌لر شوکا قانع اولورسز. مأمورلر وخریستیانلردن کرك نرسه‌لرگزنی صوری آلمادیغگزدن کوب فائده‌لی ایشلردن محروم قالورسز. دینی اولان حاجتلرگزنی یازوب صورمقچی اولسه‌گز، روسچه بیلوچی بر کشیدن یازدررغه مجبور اولورسز، حالبوکه اویله کشیلرنگ ضررلی نرسه‌لر یازولری هم ممکن. بو ایسه روسچه بیلماونك نتیجه‌سیدر.

روسچه اوقوتوب سزنی چوقندررغه طریشه‌لر دیوچیلرده وار ایمش. اویله سوزلرگه اشانماگز، آنلر افترا قیله‌لر.

صحیح البخاری کتابنده پیغمبرمز، یهود تیلنی بیلو فائده‌لی ایدیکنی آکلاتدیغنی کوچرمشدر. روس تیلینی بیلمك ایسه اوزگزگه فائده‌ در. دنیاوی سعادتگز بوکا باغلودر. سز روسچه بیلورگه تیوشلیسز. روسچه بیله‌سی کیلمگان کشی پادشاهنی سویمگان اولور. هر نرسه‌نگ علمی فائده‌لیدر. سزنك بعضیلرگز ایسه دین علمی صوکنده الك کیرکلی اولان علم، روسچه بیلو ایدیکنی حتی آکلارغه‌ده تلامیدر.

روسچه بیلمادیککز حالده روسلردن نیچوك اکمك صورارسز؟ محکمه‌لرده ایشلرگز اولدیغنده نیچوك جواب ویررسز ونیچوك مرحمت صورارسز، یر وصولرگزغه قویلمش نالوغلرغه نیچوك کوز صالورسز؟

Из фондов Российской национальной библиотеки

صود (حکم) کاغدلری وسزنك سعادتگز ایچون قویلمش نظاملر بتونسی روسچه یازلنه در .

بزم بیوك پادشاهمز ، اوزینك صادق تبعه سینگ سعادتی ایچون بوندن صوك یاکی آچلمش مکتب ومدرسه‌لرده روسچه اوقوتورغه بیوردی . پادشاهنك بو امرینی یرینه کتورمك طوغروسنده سز آخوند وملالر یاردم ایدرگه تیوشدر .

ایشته سزنگ روسچه بیلورگه مجبور اولدیغگزنگ سببلرنی بیان ایتدم، اوشبونگ ایچون بن‌سزگه بیورام : روسچه اوقور ایچون خلقنی اونداگز ! قرآن شریفده ۳ نچی سوره ۱۹۱ نچی آیتنی اوقوب بو نصیحتلرنی یرینه کتوره آلاچغگزنی اثبات ایله‌گز ! .. دین ایشلرنك جناب الله سزگه یاردم ویرسون ! . اورنبورغ مفتیسی س. تفکیلوف. (مفتینگ اوشبو نصیحتی قانغی ییل وآی هم قانغی نومرده نشر اولندیغی طوغروسنده معلومات طابمادق . ملالر قولنده اولان نسخه‌لرنده بونلر جمله‌سی یازلمش اولسه کرك).

۸) قزان اوچیبنی آکروغنده اولان ملالرغه تتارسکی، باشکیرسکی، قرغیزسکی اینسپیکتور رادلوف طرفندن ۱۸۷۲ نچی ییل ۱۳ نچی آوغوست ۱۱۳۵ نچی‌نومیر اوزرنده روسچه وترکیچه اوله‌رق اوشبو روشده سیرکولر نشر اولندی : « ۱۸۷۰ نچی ییل ۲ نچی فورالده ٤٢ نچی‌نومیر اوزرنده تمام اولان پادشاه حضرتلرینگ - روس تیلنی ویازوینی بیلمادیکلری سببندن کوب مسلمانلر ضرر کوره‌لر اوشبونك ایچون مسلمان مکتبلرنده ومدرسه‌لرنده روسچه هم اوقولسون - دیه قویمش نظامنه موافق بیان ایدلنه‌در :

مدرسلر اوزلری روسچه بیلمادیکلری ایچون مدرسه ومکتبلرگه اوزینه باشقه روسچه اوقتوچی اوچیتللر قویلور . اوشبو روسچه اوچیتللرنگ درسلری ، روسچه اوقومق ویازمق هم سویلاشمك، علم حسابدن جمع ، ضرب، تقسیم ، تفریق اولور .

۱۸۷۰ نچی ییلدن ایلك آچلمش مکتب ومدرسه‌لرده روسچه

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اوقوتوچیلرنی محله خلقلری اوز خراجتلرندن قویسونلر. ١٨٧٠ نچی ییلدن صوڭ آچلمش مکتب ومدرسه‌لرده اگرده روسچه اوقوتوچیلر قویلماز ایسه آنلر آچلمازلر.

بناء علیه سزنڭ آولگزده ١٨٧٠ نچی ییلدن ایلك بنا ایدلمش مدرسه اولسه محله خلقنی ییغوب اوشبو نظامنی اعلام ایدگز، هم‌ده آنلر اوز خراجتلری ایله روسچه اوقتوچی یاللاب قویارغه رضالرمی؟ امیدمدرکه پادشاهنڭ نظامنی برینه کتوررگه حالگز قدر طرشورسز. ١٨٧٠ نچی ییلدن صوڭ بنا ایدلمش مدرسه ومکتبگز اولوب ده محله خلقی اوز خراجتلری ایله روسچه اوقوتوچی یاللاب قویمازلر ایسه بو مدرسه ومکتب یابلور. بو طوغروده محله خلقی نه کبی جواب ویررلر ایسه ده بکا معلوم ایله‌گز. جوابده ایسه آولنڭ امامری، اسطرشینه‌لری قول قویسونلر.

دخیده بکا اوشبو سؤاللر طوغروسنده جوابلر یازگز!

١) آولگزده اولان امامرنڭ اسملری نیچوك. قانغی یرده اوقومشلر، روس تیلنی ویازوینی بیله‌لرمی، قانغی وقتده اوکاز آلمشلر؟.

٢) قانغی امام مدرسه‌ده درس آیته وقانغیسی محله بالالرن اوینده اوقوته؟.

٣) آولگزده مکتب ومدرسه وارمی، قایچان آچلمشلر وکیملر خراجتلری ایله طورالر؟.

٤) مدرسه‌نڭ وقفی وارمی؟.

٥) مدرسه‌ده روسچه اوقولامی؟.

٦) کچن قشده نیچه محله بالاسی اوقودی وچیتدن نه قدر کیلدی؟.

٩) ١٨٧٣ نچی ییل معارف نظارتی طرفندن داخلیه نظارتنه:

Из фондов Российской национальной библиотеки

« قزان غوبیرناسنده اولان ملالر مدرسه‌لر حضورنده روسچه صنف آچلمق نظامنه بیك قارشو طورالر، شوندای ملالرغه اوز طرفگزدن قاتیغ تدبیرلر ایدلسه ایدی » دیه یازلمشدر. بوڭا بناء داخلیه نظارتی قزان هم واتقه غوبیرناطورلرینه اوشبو معارف نظارتی یازوی حقنده فکرلرنی صوراب کاغد یازدی .

قزان غوبیرناطوری : « ملالر هم بایلر مدرسه‌لر حضورنده روسچه صنفلر آچوغه غایت قارشو طورالر، بوننگ سببی ایسه روسچه اوقوتمقنی پراواصلاونی اوله طورغان برنچی یول دیه ظن ایتدیکلریدر. بو طوغروده معارف نظارتینگ ملالرغه قاتیغ تدبیرلر اجرا ایدلسون دیه صوراوی اورننده‌در. بنم قاراءقمده اولان ایکی مسلمان آولی زیمستوا طرفندن آچلغان اشقولالرغه اوزلرینگ بالالرنی بیارماز اولدیلر، حالبوکه محلی مأمورلر، بالالرنگ اشقولالرغه یوروب اوقولرنی مطلقا لازم کوره‌لر » دیه فکر ویرمشدر.

ۋاتقه غوبیرناطوری ایسه : « بنم غوبیرنامده روسچه اوقومق چوقنورغه سبب اوله‌در دیه روسچه اوقوغه ملالر قارشو طوره‌لر، لکن بو طوغروده قاتیغ تدبیرلر یورتمکدن احتیاط ایدرگه تیوشلی. شویله ایسه ده بوندن صوڭ ملا بولاچق کیمسه‌لردن، ملا اولدقلری صوڭ روسچه اوقوغه قارشو طوروب طورمیه چقلرنی بر قدر اولسه‌ده تفتیش ایدوب آڭلامق لازم اولور» دیمشدر.

داخلیه ناظری واتقه غوبیرناطورینگ فکرنی مناسب کوردی . وبوندن‌صوڭ هم‌شویله‌عمل قیلور ایچون قزان‌غوبیرناطورینه ده بیوردی .

١٠) قزان اوچیبنی آکروغنده اولان پاپوچیتل طرفندن : — ملا اوله‌چق کیمسه‌لرنگ روسچه بیلدیکلری حقنده شهادت نامه صورلسون هم ده (روسچه اوقتو خلق ایچون کرکلی، اوز قاراءقمده والان مدرسه ده روسچه اوقوتورغه اجتهاد ایدرم) دیه اشانچ یازوی

Из фондов Российской национальной библиотеки

(پودپیس) آلورغه تیوشلی — دیه یازلمش فکر قزان غوبیرناطوری طرفندن داخلیه ناظرینه تقدیم ایلدی.

۱۱) واتقه غوبیرنسکی پراولینیه‌سی طرفندن اورنبورغ مفتیسنه ۱۸۷٤ نچی ییل ۱ نچی اییولده بویله مضمونده کاغد کوندرلمشدر:
«داخلیه نظارتی ڤاتقه غوبیرناطورینه، قزانده تتارسکی، باشکیرسکی، قرغیزسکی، اینسپیکتوری طرفندن ۱۸۷۳ نچی ییل ۱۱ نچی اییولده معارف نظارتنه تقدیم ایتمش داکلادنی زاپیسکه سنی یباردی. مذکور داکلادنده ایسه اینسپیکتور رادلوف مکتب ومدرسه‌لر حضورنك روسچه صنفلر آچمق ۱۸٦۸ نچی ییل ڤاتقه زیمستواسی اجتهادی ایله باشلانمش ایدی، لکن مالمڠ اویازنك اولان تعصبلی ملالر بو اش‌گه قارشو طوردیلر، بو طوغروده هر نه قدر اورنبورغ صوبرانیه‌سی ایله یازشو اولدی ایسه‌ده ملالر اورنبورغ صوبرانیه‌سی نك سوزینه ده التفات ایتمادیلر. اوشبو ملالر آخرنك ده مقصودلرینه ایرشدیلر، زیرا ۱۸۷۲ نچی ییلده جمله روسچه صنفلر یابولدیلر. حالبوکه روسچه صنفلر آچمق حقنك اولان تدبیر ۱۸۷۰ نچی ییل پادشاه طرفندن تصدیق ایدلمشیدی. ۱۸۷۰ نچی ییل ۲ نچی فورال ٤۲ نچی نومیرده تمام اولان فرمان پادشاهی خصوصنك قزان اوچیبنی آکروغنك اولان ملالرغه سیرکولرلر تارالدی. اما ملالر هر نه قدر روسچه اوقومقنك فائده‌سنی انکار ایتمازلر ایسه‌لرده، بویله اشلرگه خلقنك فقیرلگنی مانع اولمق اوزره کوسترورلر، یالگز مالمڠ اویازنده اولان ملالرغنه‌بونی آچیقدن آچیق قطعی صورتده انکار ایته‌لر. اگرده شوندای متعصب ملالرغه قاتیغ تدبیرلر ایدلماز ایسه، اسلاملرنی روسچه اوقوتمق ممکن اولماز. اوشبو سببدن فرمان پادشاهیغه قارشو طوروچی ملالرنی اورنلرندن توشروب برر ییلغه اولسه‌ده چیت‌که یباروب طوررغه تیوشلی کوره‌در. داخلیه نظارتی

Из фондов Российской национальной библиотеки

طرفندن یبارلمش اوشبو داکلادنی اوقودیغی صوڭ ، غوبیرناطور
مالمژ اویازنده اولان ملالرنڭ قارشولری حقنده معلومات یبغدی .
بونده اولان ملالر تونتار آولنده مسلمانلر قاشنده حرمتلو اولان بر
مدرس شاگردلری اولدقلرنـدن خلق قاشنده اعتبارلی صانالورلر
ایمش . اوشبو ملالر آولاق بیرلرده : - روسچه اوقوچیلر ایچکوچی،
الاکچی وعموما بوزوق خلقلی اولەلر شونڭ ایچون بالالرگزنی روسچه
اوقومەگز دیدیکلری حالده رسمی صورتده خلقلرغه روسچه اوقورغه
بیورەلر ایمش . هم‌ده قزان غوبیرناسنده اولان مسلمانلر روسچـه
اوقومق ایله بیورلمادقلری حالده ، ۋاتقه غوبیرناسندەاولان مسلمانلر
نیچون بونـڭ ایـله طغزلانەلر ؟ دیەلر ایمش . بالجمله حکومت
طرفندن اولان امرلر حقنده مالمژ اویازنـده اولان اماملر ، تونتار
قریەسنده اولان امام هـم آنـڭ باباسی ایشان کیگاشی ایـله عمل
ایدەلر . جواب صورالدیغی وقت ملالر ، خلقلر فقیر شونڭ ایـچون
اوقوتورغەیتشه آلمیلر دیـه خلق اوستنه تاشلیلر . خلقلر ایسه اوز
لری هم بونی اعتراف ایدوب ، اسلام علمنی بیلمگان مسلمان بوزوق
بولەدر ، شونڭ ایچون ١٤ که قدر اوز علممزنی اوقوتەمز ، آنـدن
صوڭ خدمتکه کرك اولەلر ، بزلر فقیرلرمز ، شونڭ ایچون روسچه
اوقوتورغه یتشه آلمایمز دیه جواب ویرەلر . بوندن ظاهر اولدیغینه
کوره اسلاملرنی روسچه اوقومقدن منع ایدوچیلر ، دیـن
بوزلور دیه قورقوچی متعصب ملالردر . اوشبو سببدن اورنبورغ
مفتیسی بوندای ملالرنی منع ایتسه ایدی، هم‌ده نه کبی تدبیر ایتدیکنی
غوبیرناطورغه معلوم ایلسه ایدی» .

١٢) اورنبورغ صوبرانیەسی ایسه اوشبو ییل ١٧ نچی اوکتابرده
اولان ژورنالی ایله ۋاتقه غوبیرنسکی پراۋلینیەسینه بویله جواب
ویرمشدر : « تونتارده اولان علی ایشان بوکونده وفات اولدی ،

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اما کیاوی امام رحمت‌الله اوغلی ایله اوربار امامی محمد یونس اوغلی جواب آلنور ایچون صوبرانیه محکمه‌سینه چاقرلورلر. بورناق، صلاوز، اسکی صلاوز، آریاق صلاوز، یانغل یورا، آولملرینك ملالرینه اوکاز یازلور بویله: خلقنی روسچه اوقوتورغه اونداکز، روسچه اوقومق مسلمانلقغه خلاف دگل، خلقلر بالالرنی مسلمانچه‌ده روسچه‌ده اوقوتسونلر، بونك خلافنی گرچه یاشرون روشده اولسه‌ده نارانوچی ملالر قاتیغ جواب آستونه قالورلر».

١٣) اورنبورغ مفتیسی طرفندن اوشبو ییل ١٨ نچی اوکتابر ٣١٧٤ نچی نومیر اوزرنده ۋاتقه غوبیرناطورینه یازلمش کاغد صورتی: «اسلام مکتبلرنده اوقومقده اولان شاگردلرگه روسچه اوقوتمق مسئله‌سنی ١٨٦٨ نچی ییلدن اعتبارا ۋاتقه زیمستواسی میدانه قویمش ایسه‌ده، بو طوغروده مذکور زیمستوا الك اهمیتلی اولان شیلرنی ملاحظه ایتمای اونودوب قالدرمشدر. زیرا مدرسه‌لر حضورلرنده اولمه‌سی فرض ایدلمش روسچه صنفلرنی دوام ایتدرر ایچون شرط اولان مال جهتنی تأمین ایلمامش بو ایسه مادی جهتدر. واق تویاك همده آندن بوندن جیوامش صدقه‌لر ایله بناء ایدلگان مدرسه‌لرده اوقومقده اولان وهیچ نرسه‌دن خبرلری اولماغان بالالرنی قطعی صورتده روسچه اوقورغه مجبور ایتمك فکرنده اولمق معنوی جهتدن اولان قصورلقدر. بویله شیلردن مسلمانلرنك حیرتده قالمقلری طبیعیدر. عموما اولماسه‌ده کوب اورنلرده بویله تدبیرگه قارشو طورمق شبهه‌سز. مسلمانلرنك علم ومعرفتدن محروم اولدقلری وبونگله برابر فقیر حالده اولدقلری بزلرگه معلوم. بزگه معلوم اولان بر شی زیمستواغه کوبدن معلوم اولورغه تیوشلی ایدی. خدمت ایدوچیلری کیمودن قورقوب، اوقو ایشلرینه، مکتب ومدرسه‌لر بناء ایتدروگه قارشو کلن روسلرده کورلدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اوشبو سببدن حکومت مأمورلری کوب مشقتلر کوردیلر. اسلاملر حقنده هم بو کبی مشقتلرده اوله بیلور. اگرده ۋاتقه زیمستواسی حقیقت حالده اسلاملرنی روسچه ایله آشنا ایتدروب آنلرنگ معرفتلی اولمقلرنی ایستمش اوله ایدی، اشقولالر آچوب اوچیتللر تاراتقانغه قدر، اسلاملرنگ اوزلرینگ انابتلی کیمسه‌لری آرقلی اسلاملر ایچون روسچه اوقومق فائده‌لی فکرنی نشر ایدرگه کرك ایدی. اوشنداق روسچه اوقوله‌چق مدرسه‌لرنی جزافی صورتده دگل بلکه اورنلرنی قاراب مثلا بایلقلری اولان یرلرگه‌گنه خاصلاب تعیین ایتمك تیوشلی ایدی. احتمالکه بر وقت کیلور خلق اوزی صوراب اوقورغه باشلارلر، لکن اول وقت هنوز کلوب یتمامشدر، آڭا قدر ایسه روسچه اوقو کرك ایدیکنی اصول ایله بیلدره طوررغه تیوشلیدر. بن اوزم، روسچه اوقو فائده‌لی دیه بیلدیکم ایچون قولمدن کلدیکی قدر بو یولڭ طرشدم، بوندن صوڭ هم طرشه‌م کرك، لکن بن برگنه اورنڭ طوردیغم سببلی بیوك اولان دائره (آکروغ) نڭ هر برینه یتشه آلمیم. بناء علیه بنم اونداو وبنم نصیحتلرمه کوره زیمستوا مأمورلرینگ نصیحتلری یرلی خلق ایچون دخی زیاده فائده‌لی اولسه کرك».

۱٤) داخلی ناظری تیماشوف ۱۸۷٦ نچی ییل ۵ نچی اییول ۲۲۳۳ نچی نومیر اوزرنڭ اورنبورغ مفتیسی تفکیلوفگه اوشبو مکتوبنی کوندرمشدر: «اسلام مدرسه‌لرنڭ روسچه اوقوتمق طوغرو سنده مالمژ زیمستواسی سزدن یاردم صورادیغی حالده، گویا سز شونی اعتبارسز قالدرمش ایمشسز. بن سزنگ مخلصگز غایت توبانچیلك ایله بو اشنگ حقیقتی نیچوك اولدیغنی بیان ایدوگزنی اوتنه‌م».

مفتی ایسه تیماشوفگه اوشبو ییل ۳۰ نچی اییول ۲۷ نچی نومیر اوزرنڭ بویله جواب ویرمشدر: «مالمژ زیمستواسینڭ صوراغاننی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اعتبارسز قالدردیغم یوق بلکه قولمدن کلدیکی قدر بو طوغروده اجتهاد صرف ایتدم ونصیحت قیلدم ، فقط بنم نصیحتلرمدن لازم درجه ده اثر یوقدر. **روسچه اوقومق طوغروسنده ملالرنی کوچلاب قوشارغه ١١ نچی توم برنچی قسم ١٢٣٨ نچی استاتیا بوینچه صوبرانیه نڭ حقی ده یوق.** بوندن باشقه روسچه اوقوتمق طوغروسنده قارشو طورالر دیه ملالرنی عیبلرگه ده اورن یوق. زیرا ملالر اوزلری هم ، نادن اولان خلقلر فکرلرینه ایاروب یوررگه مجبورلردر. بو طوغروده ڤانقه غوبیرناطورینه ده یازمشیدم. شونڭ کوپیه سنی اوشبو کاغد ایله سزگه هم یبارام. روسچه اوقوتمق حقنده ملالرنی اوندارگه برر یول بولسه بزگه معلوم ایتوگزنی اوتنه م ».

١٥) غوسودارستڤیننی ساوه‌تنڭ ١٨٧٤ نچی ییل ٢٠ نچی نویابرده پادشاه طرفندن تصدیق ایدلمش قرارینه کوره بو کونگه قدر آچلمش وبوندن صوڭ آچلاچق اولان باشقرد ، تاتار، قرغیز اشقولالری **اوشنداق مکتب ومدرسه‌لرینڭ جمله‌سی معارف نظارتنه طابشرلمشدر.**

١٦) ١٨٧٥ نچی ییل ١ نچی ینواردن اعتبارا بعض بر قرغیز وباشقرد اشقولالرینه داخلیه نظارتندن ویرلمکده اولان مصارفلر معارف نظارتندن طوتارغه امر ویرلمشدر. اوشنداق مسلمانلرنی روسچه اوقوتو ایشلرنده بیك صاقلق اوزرنده حرکت ایدرگه کرك ایدیکنی اوزینڭ قول آستنده اولان مأمورلرینه بیلدرر ایچون معارف نظارتنه امر ویرلدی. بناء علیه معارف نظارتی طرفندن قزان اوچیبنی آکروغینه : — مسلمانلرغه روسچه اوقوتو طوغروسنده تدبیرلر تصدیق ایدلگانگه قدر روس مکتبلری آچمی طوررغه واسلام مکتبلری ومدرسه‌لری حقنده هر تورلی معلومات ییغوب بیلوب طوررغه قوشلدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

١٧) داخلیه نظارتی ایله یازشوب، کیکاشوب معارف ناظری ١٨٧٦ نچی ییل ٢٤ نچی آپریلده اسلاملرنی روسچه اوقوتمق طوغرو سنده اوشبو تدبیرلرنی بر وقتده هم مینیسترلر کامیتیتینه هم غوسودار ستؤیتننی ساوه‌تکه تقدیم ایتدی: ١) بیلگولی بر وقت کیلوب یتدیکی صوڭ، مسلمانلردن زیمستوا، شهر، آول خدمتلرینه کرگه ایتوچیلردن روسچه ابتدائی فنلردن شهادت نامه‌لری اولمق شرط ایدلسون. ٢) ١٨٨٠ نچی ییل ١ نچی ینوارندن اعتبارا ملا، مدرس ومعلم اولاچق اوشنداق اورنبورغ صوبرانیه‌سنده خدمت ایده‌چك کیمسه‌لر ایچون روسچه صنفلر پروغراماسی ایله شهادت نامه‌لری اولمق لازم اولسون. اما ١٨٧٨ نچی ییل ١ نچی ینوارندن ١٨٨٠ نچی ییل ١ نچی ینوارینه قدر ملا ومدرس اولاچق کیمسه‌لر روسچه اوقورغه، یازارغه بیلسه کفایت ایلر. ٣) مذکور شهادت نامه‌لر حکومت مکتبلری اداره‌لری (پیداغوغیچسکی ساوه‌ت) طرفندن ویرلور. ٤) یڭی مکتب ومدرسه‌لر آچار هم روسچه صنف ایچون لازم اوله‌چق مصرفلرنی محله خلقی اوز اوستلرینه آلمق شرط اولور. بو مصرفنڭ مقدارنی معارف نظارتی مأمورلری ایله یرلی مأمورلر مصلحت ایدشوب تعیین ایدرلر. محله خلقی، یاکه خصوصی آدملر روسچه صنفلرنڭ سنوی مصرفلری ایچون فائده‌سی بر ییلغه یتارلك اولدق شرطیله آقچه یاکه غیر منقول ملکلر وقف ایدرگه رخصت ویرلور. بو وقت اوشبو ملك وبایلق روسچه صنفنڭ اوز ملکی حساب ایدلنوب، معارف نظارتی مأمورلرینڭ تدبیرنده اولور. ٥) اوشبو حکملر سیبیریا، ترکستان، قافقاز ولایتلرنده جاری اولماز. بونلر حقنده ایسه دخی ایکنچی بر مشورت اولوب آیرم صورتده تقدیم ایدلنور.

معارف نظارتینڭ اوشبو لایحه‌سنی قارادیغی صوڭ غوسودار

ستۆیننی ساوەت: «حاضرگه بویله تدبیرلر ایلمك معقول کورلمی، ایکنچی مناسب وقتنی کوزاتوب تقدیم ایدرسز» دیه معارف نظارتینك اوزینه ١٨٧٨ نچی ییل ینوارنده کیرو قایتاردی واوشبو سببدن مذکور لایحه غوسودارستۆیننی ساوەتده مقبول اولمادی. اما منیسترلر کامیتتی ایسه بو لایحەنی معارف نظارتی وداخلیه نظارتی اوزلری گنه تصدیق ایتسونلر، هم ده داخلیه نظارتی گنیرال غوبیرناطور لرنك فکرلرنی ده صوراب بیلسون دیه قرار ویروب اوشبو قرارلرینی ١٨٧٦ نچی ییل ٢٨ نچی مایده پادشاه طرفندن تصدیق ایتدردی.

بناء علیه مذکور لایحه طوغروسنده فکر صوراب داخلیه نظارتی اورنبورغ گنیرال غوبیرناطوری ایله ۋاتقه، پینزه، پیرم، نیژغورود، قزان، سنبر، سامار، ساراتوف، استرخان غوبیرناطورلرینه یازدی. ذکر ایدلمش غوبیرناطورلرنك فکرلری یغیولدیغی صوك مذکور لایحه نك کوب یرلرنی باشدن آیاق اوزگرتورگه تیوشلی ایدیکی کورلدی. اوشبو سببدن داخلیه نظارتی معارف نظارتینه یازمش کاغدنده: «غوبیرناطورلر فکرلرینه کوره اگرده مذکور تدبیر دستورالعمل ایدلسه مسلمانلر، دینەزنی قسالر دیه قوزغالورلر، هیچ رضا اولمازلر» دیمشدر.

١٨) پادشاه فرمانی ایله ١٨٨١ نچی ییل قزان، اوفا، اورنبورغ ولایتلرنی تیکشروچی سیناتور کاۋالیفسکی اوشبو غوبیرنالرده اولان مسلمانلر حالینه هم کوز صالدیغی صوك (یرلی مامورلر کوزلری آرقلی بولسه کرك) اوزینك حساب کاغدنده معارف نظارتینك لایحه سنی فائدەلی ولازم کوروب بویله تدبیرلر سببندن روسیه تبعەلری بربرینه قوشولورلر ووقتی کلدیکنده ملالر هم میتریقه وباشقه کاغد لرنی روسچه یازه بیلورلر دیمشدر.

١٩) داخلیه نظارتینك یوقارینه مذکور اولان کاغدنی آلدیغی

صوڭ معارف نظارتی اوز تصرفنده اولان پاپوچیتیللرگه اوشبو مضمونده فرمان یازدی: «۱) اینسپیکتورلر مسلمان مدرسه لرینڭ ایچلرینی، همده نـه قدر شاگردلر اوقودیغنی بیلوب یورسونلر، لازم وقتنده نصیحت ایله سوز آڭلاتسونلر. لکن امر ویر ماسونلر ۲) بویله ایشلرگه مباشرت ایتدیکلرنده روسلر کوب اولان همده روسلر ایله قاتشوب اوطورمش مسلمانلردن باشلاب صوڭره تدریج اوزرنده باشقه لرده یتشسونلر». معارف نظارتی اوز فکرینه کوره بوندن، فائده‌لی اولان ایکی تورلی نتیجه امید ایته‌شیدی. بری، مسلمانلرنی آچولاندرمقسزین مکتب ومدرسه‌لرنڭ اینسپیکتورلر تصرفنده ایدیکنی بیلدرمك اولوب، ایکنچیسی ایسه بو سایه‌ده اینسپیکتورلر اسلام مدرسه‌لرینڭ حاللری ایله آشنا اولوب، بوندن صوڭ اوله چق وظیفه‌لرنی باشقاررغه تمام یارارلقلی بر صورتده اوله چقلری ایدی.

۲۰) معارف نظارتی دخی اوشبو لایحه‌نی ترتیب ایدوب مینستر لر کامیتیتینه تقدیم ایتدی: ۱) مسلمانلر مکتب ومدرسه آچمق اولدقلرنده روسچه صنف آچارغه رضا اولوب همده روسچه اوقتوچیلر غه ۳۵۰ صومدن آز اولماز شرطی ایله وظیفه ویرمك اولوب اینسپیکتور آرقلی پاپوچیتلدن رخصت آلورلر. ۲) اسکی مدرسه ومکتبلر حضورنده هم روسچه صنفلر آچدررر ایچون اینسپیکتورلر اجتهاد ایدرلر. اگرده مدرسه‌لرنی آچوچی یاکه محله خلقی بوڭا قارشورلر ایسه مدرسه ومکتبلرنی یاپمق پاپوچیتل اختیارنده اولور

۱۸۸۲ نچی ییل ۵ نچی فورالده پادشاه طرفندن تصدیق ایدلمش قرارغه بناء مینسترلر کامیتیتی، زمان حالنی رعایت ایدرگه مجبور اولدیغندن مذکور لایحه‌نی تصدیق ایتمشدر.

۲۱) فرمان پادشاهی‌گه بناء معارف نظارتی پاپوچیتللرگه مسلمان مکتب ومدرسه‌لرنی، اینسپیکتورلرگه تابشررغه بیوردی

Из фондов Российской национальной библиотеки

قزان اوچیبنوی آکروغینڭ پاپوچیتلی ده اوز آکروغنده
اولان اسلام مکتب ومدرسه‌لرنی اینسپیکتو رادلوف اوزرینه
تابشردی .

رادلوف ایسه ۱۸۸۲ نچی ییل ۱۵ نچی آپریلك اولان سیرکولری
ایله اوزینگ اسلام مدرسه‌لرنی قارار ایچون نصب ایدلدیکنی قزان
مدرسه‌لرینه اعلام ایتدی وشاگردلر طوغروسنك بعض شیلر صوردی .

رادلوفنگ سیرکولری هر نه قدر قسقه ویومشاق یازلمش
وصورمش شیلری‌ده آز اولمش ایسه‌ده اسلاملرغه غایت فنا تأثیر
ایتدی. اوشبوسببدن مضمونلری بر اولان تورلی اورندن عرضه‌لر ویروب
مکتب ومدرسه‌لر معارف نظارتنده دگل بلکه اورنبورغ صوبرانیه
سنده اولسون دیه حکومتدن صوردیلر. لکن مسلمانلرنگ بو یولده
اولان عرضه‌لری داخلیه نظارتی طرفندن منع ایدلوب نتیجه‌سز
قالدرلدی .

۲۲) ۱۸۸۳ نچی ییل آوغوست آینده داخلیه نظارتی اورنبورغ مفتیسی
تفکیلوف اوزرینه: « مسلمانلر معارف نظارتینگ اونداولرینه
اطاعت ایتسونلر، بو طوغروده آنلرغه دلالت ایله! » دیه یازدیغنه
قارشو مذکور مفتی‌ده : « بویله شیلر سببندن مسلمانلرنگ بگا
اشانولری بتدی ، اگرده شویله اوله طوروب بو واقعه‌ده مداخله‌م
اولسه مسلمانلر آره‌سنده قورقنچلی چوالولر اوله‌چقدر! » دیه جواب
ویرمشدر .

۲۳) مفتی تفکیلوف ۱۸۸۵ نچی ییل ینوارنده وفات اولدی. اوشبو
کون گه قدر مدرسه ومکتبلرده روسچه اوقوتمق هم‌ده مسجد حضورنك
خدمت ایده‌چك اماملرغه روسچه بیلمك لازم اولوب اولماوی طوغرسنك
اولان ایشلر بوندن عبارت اولمشدر :

۲۴) قزان غوبیرناسنده. یوقاریده مذکور اولان رادلوف
سیرکولرنی آلدقلرندن صوڭ ملالر محله‌لرنگ اعتبارلی ونفوذلی

آدملری ایله کیکاشوب ١٨٨٢ نچی ییل ٥ نچی فورالده اولان فرمان پادشاهینک کوپیه سنی صوررغه قرار ویردیلر. فقط رادلوف بوندن کوپیه ویرمکنی مناسب کورمادی. رادلوف صورمش نرسه حقنده بر مدرس معلومات یازمش ایسه‌ده قالانلری حتی جواب اولسون یازمادیلر.

١٨٨٢ نچی ییل دکابرننک قزان غوبیرناطوری چیرکاسوف، یاننک اینسپیکتور رادلوف اولدیغی حالده قزانده اولان مدرسلرنی ومدرسه‌لرنی کوروب یوردی. همده بووقت هر بر محله خلقینه اوشبو ییلنک ٥ نچی فورالندن اعتبارا اسلام مدرسه‌لری معارف نظارتنده اولدیغنی ومعارف نظارتی طرفندن وکیل اوله‌رق مدرسه‌لرنی قارار ایچون اینسپیکتور رادلوف تعیین ایدلدی دیه اعلان ایتدی. لکن جمله مدرسه‌لرنک شاگردلری ومحله خلقلری بوکا رضا توگللر ایدیکلرینی بیوک داوشلر ایله قچقروب معلوم ایتدیلر. بوندن صوڭ قزان غوبیرناسنده اولان مسلمانلر آره‌سنده چوالولر اولدی.

اوشبو واقعه بعدنده رادلوف ملالر ایله مناسبتنی تمام اوزدی همده ١٨٨٤ نچی ییل آخرنده خدمتدن چیقدیغینه قدر مدرسه‌لر طوغروسنده هیچ بر امر فلان ویرمادی.

١٨٨٥ نچی ییل ١٩ نچی آپریلده موقت اوله‌رق اینسپیکتورلک خدمتی احمیروف گه تابشرلدی. احمیروف ایسه مکتب ومدرسه‌لر طوغروسنده ملالر ومدرسلر ایله رسمی صورتده هیچ بر یازشمادی.

احمیروف اوز طرفندن: «اسلام مکتب ومدرسه‌لرنی معارف نظارتنه یڭگل کرتور ایچون رسمی صورت ایله تدبیر یورتمای، یالگز ملالر و محله‌نک اعتبارلی کیمسه‌لری ایله گوزل معامله‌ده اولنمق همده آنلرنک امنیتلرینی کسب ایلمک لازمدر. بویله اولدیغنده خلقنی قورقوتمقسیزین معلومات جیمق واوقو ایشلرینه قاتشمق ممکن

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اولور . اگرده رسمی صورتده مداخله ایدلنسه مسلمانلر ـ مدرسه لرمزده دین اوقودن منع ایده باشلارلر ـ دیه شبهه‌لرگه توشارلر » دیه فکر ویرمشدر.

۲۵) پینزا غوبیرناسی . ۱۸۸۰ نچی ییل ۳ نچی مای ۱۷۲٤ نچی نومیر اوزرنده داخلیه ناظری اورنبورغ مفتیسینه یازمش مکتوبنده : « مکتب وشاگردلر حقنده صورلمش کاغدلرگه ملالر جواب ویرمیلر ، آنلر بویله نرسه‌لر یازوب ویرمك سببندن بالالر خرستیان دفترلرینه قید ایدلنه‌چکلر دیه‌لر ایمش . معرفت حقنده طرشوچی ایدیکگزنی بیلدیکمزدن شول ملالرنڭ فکرلرینی شاید تعدیل ایدرسز » دیمشدر . مفتی ایسه اوشبو ییل ۱٤ نچی سنتبر ۲۱۵۱ نومیر اوزرنده داخلیه ناظرینه : « صورالمش شیلر حقنده تیزلك ایله جواب ویرگز دیه نصیحت ایدوب ، پینزا غوبیرناسنده اولان ملالرغه یازدم . هم ده ملالرنڭ قارشولرینڭ سببنی تیکشردیکمده یرلی مأمورلرنڭ گوزل معامله ده اولنمادقلری ومذکور حسابلرنڭ نیچون کرك ایدیکن آچیق آڭلاتمادقلری اولدیغی کورلدی . مسلمانلر آره‌سنده شایع اولان یاڭلش فکرلر اگرده بیوك حکومت اوزی طوغریدن طوغری یه آڭلاتسه غنه بتار » دیه جواب یازمشدر .

۱۸۸۳ نچی ییل پادشاه اسمینه ویرلمش حسابنده پینزا غوبیرناتوری : « بو غوبیرناده اولان مسلمانلر اوزلرینڭ بالالرنی روسچه اوقوتورغه رضا دگللر . اوچیبنی مأمورلر وزیمستوانگ طرشولری بوشغه چیقدی . روس آره‌سنده طوروچی مسلمانلرده بیك آزلری غنه بالالرنی روسچه اوقوته‌لر . دینلرنی صاقلارغه طرشوچی ملالر تأثیری ایله هم ده اوزلرینڭ اوقو ویازولرنی بیك آرتق کوردیکلری سببندن اسلاملر ، روسچه غه اهمیت ویرمیلر » دیمشدر . غوبیرناطور تاتیشچوف : « مسلمانلرنی روسچه اوقوتور

ایچون بر گنه ینگل یول وار، اول ایسه ملا اولاچق کیمسه ایچون روسچه بیلمکنی شرط ایتمك. اگرده ملالر روسچه بیلسه‌لر دینداشلری‌ده اوز بالالرنی رضالقلری ایله آنلردن روسچه اوقتدررلر ایدی» دیه فکرنی بیان ایلمشدر.

٢٦) اوفاغوبیرناسی. اوفا غوبیرناسنده هر مدرسه حضورنده دییورلك روسچه صنف آچلدی. لکن روسچه اوقومق مجبوری دگل، هم‌ده بونلرده اولان تحصیل آنچق اوقومق ویازمق بیلمکدن زیاده دگلدر. هر نه قدر مکتب ومدرسه‌لر معارف نظارتنك ایسه‌ده، مذکور نظارت بونلره دقت ایله کوز صالمامشدر. ١٨٨٥ نچی ییل پادشاهه اولان حسابنده اوفا غوبیرناطوری، مکتب ومدرسه‌لرنی دقت ایله قارامق لازم هم‌ده بونی اصلا کیچکدررگه یاراماز دیه اوز فکرنی کوسترمشدر.

٢٧) سامارغوبیرناسی. سامارغوبیرنسکی پراۋلینیه‌سینڭ ١٨٧٢ نچی ییل اولان تدبیرینه کوره امام اوله‌چق کیمسه‌لرگه روسچه بیلمك شرط ایدلدی. بونلرنی اویازلرده اولان ایسپراونیکلر امتحان قیلورلر ایدی. مفتی تفکیلوف ایسه زاکون بوینچه امامل یالکز صوبرانیه حضورنڭغنه امتحان ایدلنورگه تیوشلی دیۀ بوڭا معارضه ایتدی. غوبیرنسکی پراولینیه ایسه ملالرنڭ دین علملری جهتنچه صوبرانیه‌ده امتحان ایدلنولرینه بزم مداخله‌مز یوق، بز یالکز روسچه بیلمکلرینه قاتوشامز دیه مفتینڭ یازونی اعتبارسز قالدردی.

١٨٧٦ نچی ییل بوکلمه اویازی زیمستواسی، ملالر روسچه بیلمك طوغروسنده ایسپراونیك حضورنده دگل بلکه اویازنی شهرده اولان جمعیت تعلیمه (اوچیلشنی ساوه‌ت) حضورنڭ امتحان ایدلسونلر دیه حکومت حضورنڭ اجتهاد ایدرگه قرار ویردی.

١٨٨٦) نچی ییلده نصب اولنان مفتی سلطانوف، ملا اوله‌چق

Из фондов Российской национальной библиотеки

کیمسه‌لر پالیتسه چینلری حضورنده امتحان ایدوب یوررگه مجبور اولماسونلر ایدی دیه حکومت حضورنده اجتهاد ایدرگه کرشدیکنده مفتینك قوماچاولاوندن قوتلور ایچون سامار غوبیرناطوری داخلیه ناظرینه: « ملالر پالیتسه حضورنده دگل بلکه جمعیت تعلیمیه حضورلرنده هم‌ده معلوم اولان بر پروغرام اوزرنده امتحان ایدلمکلری شرط اولنسون ایدی» دیه یازدی. داخلیه ناظری ایسه غوبیرناطورغه اوشبو ییل مای آینده: « هر نه قدر روس تیلنی مسلمانلر آره‌سینه تاراتمق فائده‌لی ایسه‌ده، بو ایشلرنی صاقلق ایله یورتورگه تیوشلی. غوسودارستوینی ساوه‌تنک ۱۸۷٤ نچی ییل ۲۰ نچی نویابرده‌ومنیسترلر کامیتیتی‌نک ۱۸۸۲ نچی ییل ۵ نچی فورالده اولان قرارلرنی دستور ایدرك حرکت لازم اولور. اوشبوکا کوره یالکز اوشبو قدر ایش کوسترورگه ممکن مثلا بر اورنغه امام اولور ایچون ایکی کیمسه ایش یورتدیکنده روسچه بیلگاننی قویارغه تیوشلی» دیه جواب یوندرمشدر.

اوشبو کوندن اعتبارا سامار غوبیرناسنده ملا اوله‌چق کیمسه‌لرنی امتحان ایتمك اصولی بتون بتونه فسخ اولنوب، هیچ بر امتحانسز فلانسز اوکاز آلور اولدیلر.

۲۸) بوندن صوك معارف نظارتی ایله داخلیه نظارتی اوز آره‌لرنده دخی کیکاشلر ایدوب یازولر یورتوب ۱۸۷٦ نچی ییل ترتیب ایتمش لایحه‌لرنی تکرار غوسودارستوینی ساوه‌تکه تقدیم ایتدیلر. بو دفعه ایسه ایش قارالوب، اورنبورغ صوبرانیه‌سی نظارتنده اولان اسلاملرنك ملالری، هم‌ده صوبرانیه‌غه اوله‌چق چلینلری حقنده اولان سنیزا نظامی ۱۸۸۸ نچی ییل ۱٦ نچی اییولده پادشاه طرفندن تصدیق ایدلدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بونی ایسه داخلیه نظارتی اوشبو ییل ۷ نچی سنتابر ٤۷۷۷ نچی نومیرده اولان کاغدی ایله صوبرانیه‌غه اعلام ایتمشدر.

۲۹) ۱۸۸۷ نچی ییل ٤ نچی نویابر ۵ ۲۹٦ نچی نومیرده اورنبورغ مفتیسنه یازمش کاغدنده، اورنبورغ اوچیبنی آکروغ پاپوچیتلی: «مکتب وشاگردلر طوغروسنده جواب صورامش کاغدلرگه ملالرنگ کوبسی جواب ویرمیلر. حالبوکه آنلار اوستینه: ۱) مکتب ومدرسه‌لرنگ نه یرده اولدیغنی. ۲) بو یرنگ خلقی نه قدر، نه کبی قوم ونه دینده ایدیکنی. ۳) مدرس ومعلملرنگ اسم وفامیلیه‌لرنی. ٤) بونلرنگ نه یرلرده اوقودقلرنی. ۵) اوقومش ایر وقز بالالرنگ صانلرنی. ٦) مکتبلرنگ آچلمش ییللرنی، اوقو باشلانغان وتوقتالغان وقتلرنی. ۷) مکتب، اصل مکتب اوله‌رق بناء ایدلکانمی یاکه اجاره ایله‌می طورغانلغنی. ۸) مکتبلرنگ وقفلری اولوب اولمادیغنی وکیملر خراجتلری ایله طوردیغنی هر ینوارنگ ۲۰ نچی کوننده یازوب اینسپیکتورلرگه تابشررغه تیوشلی. سز ایسه بو طوغروده یاردم ایدگز، ملالر اوز خدمتلرنی یرینه کتورسونلر هم‌ده نه کبی تدبیر ایتدیککزنی بزگه بیلدرگز!» دیه کاغد کوندرمشدر.

اورنبورغ مفتیسی ایسه اوشبو ییل ۲۵ نچی نویابر ٦۱۷ نچی نومیر اوزرنده اولان کاغدی ایله: «۱۱ نچی توم برنچی جزءده کوسترلمش نظاملرغه کوره مکتب ومدرسه ایشلرنده صوبرانیه‌نگ قاتوشی یوق. اوشبو جهتدن امامرغه فرمان ویررگه ممکن دگل. بالفرض رسمی صورت ایله تدبیر ایتچك اولسه‌م اوزمنگ وظیفه‌مدن برطرفه چیقمش اولورم. ملالرنی آز کوردیکم هم‌ده صوبرانیه قارامقنده اولان ملالر فوق‌العاده کوب اولدقلری ایچون آنلره خصوصی صورتده نصیحت ایدوب آیتمکده ممکن دگل». دیه جواب ویرمشدر.

۳۰) ایچکی اورداده وقتلی ساوه‌تنگ باشلغی ۱۸۹۰ نچی ییل ۱۳ نچی (؟) ٤٦۹ نومیرده اورنبورغ صوبرانیه‌سینه بویله مضمونده کاغد یازمشدر: «بوکای ایلنده اولان قزاقلرنگ، بالالری دگل حتی الوغلری‌ده پادشاه وولیعهدنگ اسملرنی بیلمایلر. بوکای ایلینـگ روسیه قول آستونده ایدیکندن‌ده خبرلری یوق. اینسپیکتورلردن بری مدرسه‌لرنی تیکشروب یوردیکنده مذکور بالالرغه پادشاه اسمنی اوگره‌تورگه مؤذن‌گه بیورغان اولسه‌ده بونگ سوزنی مؤذن اعتبار ایتمامش. شونگ ایچون سز فرمان ویرگز: ملالر بالالرغه پادشاه‌هم ولیعهد اسملرینی اوگرتسونلر. بوکای ایلینگ‌ده روسیه‌گه تابع ایدیکندن خبردار ایلسونلر مؤذن هم، اینسپیکتور سوزنی دڭلاسون!».

بوڭا جواب اوله‌رق صوبرانیه: «ملالر صوبرانیه‌ده امتحان ایدلنور اولسه‌لرده اوقو ایشلری زاکون بوینچه صوبرانیه قارامقنده دگل» دیه ۱۳ نچی مارت ٤٦۹ نومیرده کاغد یازمشدر.

۳۱) اورنبورغ صوبرانیه‌سینگ ۱۸۹۲ نچی ییل ۸ نچی ینوارده اولان ژورنالی بویله اولمشدر: «قزان غوبیرناسنده ایکنچی اوچاستکه اینسپیکتوری ۱۸۹۱ نچی ییل ۱٤ نچی دکابرده اولان کاغدنده صوبرانیه‌غه خبر ویره‌در: قزان مدرسه‌سنده اولان شاگردلردن بیک آزلری‌غنه روسچه اوقویلر، یورخاوای اصلابوده‌سنده اولان مدرسه حضورنده‌غی روسچه صنفده روسچه اوقوچی بتونلای یوق. حالبوکه ۱۸۷۰ نچی ییل ۲٦ نچی مارتده چیقمش نظام بوینچه مدرسه ومکتبلرده اولان شاگردلر جمله‌سی ۱٦ یاشلرینه قدر روسچه اوقورغه مجبورلردر. شونگ ایچون اوز طرفندن صوبرانیه قزان امامل‌رینه بیورسون: مدرسه‌لرده اولان شاگردلر عموما روسچه اوقوسونلر. لکن ۱۱ نچی توم برنچی جزءنده مذکور اولان نظام بوینچه صوبرانیه‌نڭ ایشی یالگز امتحان قیلمق، ملالرنگ دین خدمتلرینه نظارت ایتمك، عائله نزاعلرینی تفتیش ایتمك اولوب، مکتب ومدرسه‌لرگه مداخله قیلورغه زاکون بوینچه صوبرانیه‌نڭ حقی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

یوق . اگرده بویله اولدیغی حالده برر تورلی فرمان ویرر اولسه ، صوبرانیه اوزینک حقندن تجاوز ایتمش اولور . اوشبو جواب اینسپیکتورگه یازلنور » .

۳۲) ۱۸۹۲ نچی ییل اوچینی آکروغلرنک پاپوچیتللر طرفندن بیغولمش معلومات وحسابلرغه بناء ایدرك معارف ناظری غراف دیلانوف ، مسقوا ، قزان ، اورنبورغ پاپوچیتللرینه اوشبو بیاننی یازدی : « اسلام مکتب ومدرسه‌لرنده باصمه همده دینی کتابلردن باشقه دخی یازمه دفترلرده استعمال اولنور ایمش . مذکور دفترلرده ایسه اسلام وترکلرنی مدح ، روسلرنی ذم ایدرك شعرلر یازلنور ایمش ، هم ده مسلمانلرنگ روسیه تصرفینه کروب عسکر اولورلق آلندقلری ، کونلرنك برنده ده اسلاملر اوست گه چیغاچقلری آچیق بیان اولنور ایمش . مذکور شعرلر مکتب ومدرسه ده اوقومقده اولان شاکردلر طرفندن اولرنك مجلسلرده اوقولور ایمش ، بوندن باشقه مکتب ومدرسه‌لرده روسیه دولتنه عکس اولان استانبول باصمه‌سی اثرلر استعمال ایدلنور ایمش . بویله کتابلرده استانبول سلطانینک جمله اهل اسلام پادشاهسی اولدیغی بیان اولنور ایمش . مدرس ومعلملر آره‌سنده بخارا ، مصر ، استانبول وایرانده اوقوب قایتمش آدملر اولنور ایمش . بونلرنك هیچ بری مناسب شیلر اولمادیغی جهتدن بوندن صوك مکتبلرده ، مدرسه لرده یالغز روسیه سنزوری طرفندن رخصتلنمش کتابلردن غنه درس ویرلسون . معلم ومدرسلر روسیه تبعه لری هم روسیه‌ده تحصیل ایدنلرگنه اولسون ! » . (اوشبو سیرکولر ۱۸۹۹ نچی ییل ۲۶ نچی آوغوستده نشر اولندیغی حالده ۱۸۹۲ نچی ییل اعلان اولندیغی مرویدر) .

اوشبو ییل غوبیرناده اولان جمله مکتب ومدرسه لری حقنده لازم اولان حسابلرنی دیریکتورلرگه ویرر ایچون تامبوف غوبیرنسکی پراۋلینیه سی جمله ایسپراونیکلرگه فرمان یازدی .

۳۳) ۱۸۹۳ نچیییل ۱۱ نچی مایده اورنبورغ صوبرانیه سینک ژورنالی بویله در : « ڤانقه غوبیرنسکی پراڤلینیه سی اوشبو ییل آپریلده اولان کاغدنده یالابوغه ایسپراونیگی اوزینک راپورتی ایله یرلی ملالر اینسپیکتورلرگه قاریشه‌لر ، مدرسه‌لرده اولان یازمه کتابلرنی ویرمایلر دیه بیان ایته در . بناء علیه صوبرانیه بو طوغروده ملالرغه فرمان ویروب اینسپیکتورلرگه یاردم ایدرگه تیوشلی اولور ، دیمشدر . لکن ڤانقه غوبیرنسکی پراڤلینیه سینک بو سوزینه موافقت ایتمك صوبرانیه ایچون ممکن دگل . آنگ ایچون زاکون بوینچه مکتب ومدرسه‌لر معارف نظارتنده در . ملالر ایسه دین معلملری حساب ایدلدیکلرندن بو طوغروده صوبرانیه غه تابع دگللر ! » .

۳٤) ۱۸۹۲ نچی ییل ۹ نچی سنتبرده اورنبورغ غوبیرناسنده اولان کزاچیلرنگ آتامانلری اولان اورنبورغ غوبیرناطوری بویله روشده فرمان نشر ایتدی : « کزاچی عسکرلرنگ بالالری کوندز روسچه اوقودقلری صوك حکومتدن رخصتسز اوله‌رق اسکی زمانلرده صالنغان مدرسه‌لرگه کیلوب کیچه‌لرده اوزلرینک مسلمانچه علملرنی اوقومقده‌لر ایمش . روسچه ایله برابر مسلمانچه‌ده اوقومق ضررلی اولدیغی جهتدن برنچی وایکنچی قسملرده اولان آتامانلرغه قطعی صورتده بیورام ، شونلرده اولان مدرسه‌لرنی یابسونلر . ناکاه کزاچیلر اوز دینلرنی اوگرنورگه ایسته‌سه‌لر ، اشقولالر حضورنده‌غنه اوگره نورلر . لکن مسلمانچه اوقوتوچی‌غه وظیفه ویرلماز هم‌ده هفته‌سنده اوچ درسدن آرتق ویرلماز . بو درسلرنگ وقتلرنی‌ده آتامانلر تعیین ایدرلر » .

(بویله فرمان کزاچیلرغه غایت فنا اثر ویردیکی جهتله بر مقداری اورنبورغ مفتیسی اوزرینه عرضه‌لر بیاروب یاردم ایدونی اوتندیلر .

مفتی جنابلری‌ایسه کزاچیلرنك اوشبو عرضه‌لرنی داخلیه‌نظارتنه‌تقدیم ایدوب بعض مأمورلرگه خصوصی مکتوبلرده یازمشدر .)

Из фондов Российской Национальной библиотеки

صوکره داخلیه نظارتی ۱۸۹۳ نچی ییل ٤ نچی دکابر ٦٤٥٣ نومیر اوزرنده اورنبورغ مفتیسنه اوشبو جوابنی کوندردی :

« کزاچیلرغه روسچه بیلورگه لازم ، آنلر مدرسه‌گه‌یورسه‌لر روسچه بیلولرینه ضرر کیله‌در. بو ایسه بالالر حقنده‌در . اما بیوك آدملر اوزلری تلـکانچه مدرسه‌که یوروب اوقوسونلر آنلرنی منع ایدوچی یوق شونگ ایچون‌سزنگ بو طوغروده اولان عرضه‌لرگز اعتبارسز قالدی ! » .

۳۵) ۱۹۰۵ نچی ییل ۱۵ نچی آوغوستده طرویسکی شهرنده اولان مدرس واماملر مکتب ومدرسه‌لر حقنده بر لایـحه ترتیب ایدوب اورنبورغ مفتیسنه تابشردیـلر بو لایحه ایسه اوشبوندن عبارت ایدی :

«اورنبورغ صوبرانیه‌سی دائره سنده اولان اسلام مکتب ومدرسه‌لری عموما صوبرانیه نظارتنده اولسون . بناء علیه صوبرانیه مادی ومعنوی جهتدن بو کونگی حالندن زور ایتلسون . مصرف تابمق حقنده هم صوبرانیه اوزی بر تـدبیر ایتسون . مدرسه‌لر مکتبلر اعلی ، ادنی، اوسط درجه‌لرگه آیراوب هرقایوسی قانون‌صحیه جهتنچه طوتلمقده اهتمام ایدلنور » .

قزان اوچیبنی آکروغ پاپوچیتلی طرفندن: « معارف نظارتینك ۱۸۹۹ نـچی ییل ۲٦ نـچی آوغوست ۲۰۱۸۸ نومیر اوزرنده تاراتمش سیرکولرینه کوره مدرسه‌لرده روسچه صنف آچلور . مدرسلر ، شاگردلرنگ حسابلرنی یازوب مای آینده اینسپیکتورلرگه ویررلر . اینسپیکتوردن شهادت نامه‌سی اولمغان کیمسه‌لر مکتب ومدرسه‌لرده معلم اوله بیلمازلر . چیت مملـکتلرده طبع اولنمش کتابلر مکتب ومدرسه‌لرگه کرتلماز » دیه سیرکولر تارالمشدر .

Из фондов Российской национальной библиотеки

ذیل

معارف ناظری دیلانوفنک معلم ومدرسلر هم ده کتابلر حقنده اولان عمومی سیرکولری واورنبورغ غوبیرناطورینک کزاچیلر خصوصنده یازلمش فرمانی اسلاملرغه غایت فنا تأثیر ایتدی. اوشبو طوغروده یالگز اورنبورغ صوبرانیه سینه ویرلمش عرضه لرنک حسابی بر مگدن زیاده در. مذکور عرضه لر اورنبورغ مفتیسی طرفندن داخلیه نظارتنه مرافعه ایدلمش اولدیغی حالده بر عددینه اولسون جواب آلنمامشدر.

هیچ اورندن فائده لی خبر ایشده آلمادقلرندن و یرلی مأمورلرده اوزلرینک جبرلرنده وقاتیغ کوکللی اولان حرکتلرنده دوام ایدوب طوردقلرندن مأیوس اولەرق لا اقل دینمز سلامت اولور دیه اوفا، اورنبورغ وسامارا غوبرنالرنده اولان مسلمانلردن کوبلری ترکیاگه هجرت ایدرگه قرار ویردیلر وبو یولده حسابسز مشقتلر چکدیلر. بونلرنک حاللرینی یاقیندن بیلوچی حتی روسلرده تأسف ایدرلر ایدی. اویازدنی پریدوایتللردن برینک «اوفا» شهرینه کیلوب: «مسلمانلرنک مکتب ومدرسه لری حقنده حکومت طرفندن بصیرتسز اولان تدبیرلر بن عاجز اولدق. حکومت شول مرتبه مناسبتسز وشول درجه ده معیشت وعرفلرگه خلاف سیرکولر نشر ایدرکه بونلرنک نتیجه لری هم مسلمانلر ایچون هم حکومتنک اوزی ایچون ضرر محضدر. برلکده یشامقده وهر وقت دوست معامله ده اولدیغمز مسلمان وطنداشلرمزنک کوزلرینه کورلورگه حیا ایده باشلادق، مسلمانلر ایله برگه جیولدیغمزده شویله حقسز فرمانلر حقنده سوز چیغوندن قورقوب بورلات کبی قزاروب اوطورمقده مز» دیه سویلاب یوردیکی مرویدر.

قزان اوچیبنی آکروغینک ١٨٩٩ نچی ییل ٢٦ نچی آوغوست تاریخلی سیرکولری نشر اولندیغنده آکروغده اولان مدرسلرگه اعلان ایتمشلر ایسه ده مدرسلر بونی قبول ایتمیه چکلرنی حتی بویله فرمانلرنی اصلا ایشتمیه چکلرنی بیان ایدوب امضا ایلمامشلر در. آنچق ..... اویازنده بتون عمرینی مسلمانلرنک عیبلرینی تفتیش ایتمکله ضایع ایدن بر ملا وبر ایکی ایارچینلری هل من مزید! دییان کیمسه لر مثالنده امضا ایتمشلر در. فقط مذکور ملا بر بهانه تابوب محله خلقی طرفندن عزل ایتدرمکدن خوف ایدەرك، کندینی تزکیه مقامنده اورنبورغ مفتیسی جنابلرینه خصوصی صورتده مکتوب کوندرمش وگویا اوزینک رضا اولدیغینه دگل

Из фондов Российской национальной библиотеки

بلکه یالگز ایشیتدیکینه‌قول قویدیغنی بیان ایلمشدر. حالوکه بویله فرمان مفتی طرفندن دگل بلکه پاپوچیتل طرفندن نشر اولنمشدر. وایکنچیدن ده رضالق تحصیل ایچون دگل بلکه ایشدوب ده موجبی ایله عمل ایده‌چکینه امضا آلنمشدر. حکومت طرفندن اعلان ایدلمش بر حکم‌که مالمژ اویازنده اولان بر قریه ملاسینڭ رضالقی هیچ مطلوب دگلدر.

مکتب وملی هم دینی مدرسه‌لرمزنڭ اسکی تاریخی واسلاملر اوستنه کلن ماجرالرنڭ نموذجی اوشبوندن عبارتدر. اوشبو قسقه بیان ایدلمش حاللرنی اطرافلی اولەرق محاکمه ایدن کیمسه‌لر البته چوق سرلرگه مطلع اولەچقلردر. بوندن صوڭغی رسمی وغیر رسمی اولان حاللرنی ایسه ییغوب ایکنچی جزء ده بیان یدلنور.

بو جزءنڭ صوڭی

رضاالدین بن فخرالدین

۵نچی بیتده اسمی مذکور اولان یونوسوف میرسید یعقوب اوغلی اسمنده بر آدم اولوب، مالمژ ده میراوای پاسردنیك اولوب خدمت ایتکان وصوڭندن «سارایول» شهرینه واروب وفات اولغان. یاش وقتنده اورنبورغ شهرنك عسکری خدمتك اولغان.

Из фондов Российской национальной библиотеки

32653

19436

Из фондов Российской национальной библиотеки